

Тетяна Яцечко

(м. Луцьк)

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ МУЗЕЯМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ КУЛЬТУР В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СВІТУ

Останні роки були позначені пробудженням історичної самосвідомості українського народу, значним інтересом до свого минулого, культурних надбань. Тому на перший план висувається проблема збереження археологічної спадщини давнього населення України. Адже саме пам'ятки археології найбільше повно втілюють в собі особливості суспільно-історичного та культурного розвитку народу. Однак на заваді вирішення цього питання з'являється ряд проблем, викликаних процесом глобалізації сучасного світу, в тому числі і України. Глобалізацію кваліфікують як об'єктивний феномен, але, як і будь-який інший суспільний процес, вона є формою, способом і результатом взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників. Вона поки що не стала ініціативним суб'єктом геополітики з чітко визначеними національними інтересами. Але, не дивлячись на нові процеси, які проходять в нашій державі, Україна має чітко усвідомлювати власні національні інтереси і зберігати свою суверенність, розмаїття культури свого народу.

Пам'ятки археології, залишені нам в спадок культурами минулих епох становлять вагомий частину багатой культурної спадщини України. Вони, свідки життя народу і розвитку його національної культури, відіграють важливу роль у пізнанні історії, вихованні почуття патріотизму та відданості своїй землі, є невід'ємною частиною світової культури. Проте стан збереженості цього скарбу викликає занепокоєння з боку науковців та музейних працівників, які знають як його врятувати та показати широким верствам населення через музейні експозиції. Охорона музеями археологічних пам'яток України повинна стати однією з найактуальніших питань сьогодення.

Однак, специфіка археології як науки полягає у широкому застосуванні в дослідженнях досягнень всіх без винятку наук. Адже розкопати - значить знищити пам'ятку, і досліджений об'єкт вже ніколи не може відтворитись знову.

І саме в цьому полягає особливо відповідальна місія археолога, який зобов'язаний так дослідити пам'ятку, щоб не втратити бодай крихти інформації, а це можливо лише при використанні всіх доступних наукових методів.¹

Проблема використання пам'яток археології з часом не втрачає своєї актуальності, а навпаки, набуває особливої гостроти. Від вирішення сучасного використання пам'яток, їх ролі і місця в нашому житті залежить подальше існування та збереження археологічного надбання нашими нащадками, його популяризація.

Саме зараз, в період культурного відродження нашої держави постає питання про необхідність вивчення і збереження культурної спадщини нашої держави. Уже сам факт виникнення цього питання, є важливим чинником національного розвитку і свідчить про усвідомлення важливої ролі пізнання та збереження культурних здобутків українського народу. Одним із прикладів культурного надбання є пам'ятки археології. Їх дослідження допомагає вченим дізнатися як про історію безписемного періоду первісного суспільства, так і повніше відтворювати картини життя в ті часи, коли вже існували писемні джерела. Важко визначити, звідки вчені більше дізналися про життя скіфів і сарматів: із записів Геродота та інших античних авторів, чи в процесі розкопок стародавніх курганів, поселень і городищ.² Популяризація археологічних пам'яток серед широких мас населення служить джерелом формування почуття любові до своєї країни, гордості за її минуле. Одну з перших ролей в цьому процесі відіграють музеї, які слід розглядати як своєрідні осередки культури минулих епох. На початок 2005 року в Україні налічувалося 378 музейних установ, загальний фонд яких складав понад 10 мільйонів одиниць зберігання, значну частку яких становили матеріали археології.

На жаль, із глобалізацією нашого суспільства у музеїв та, зокрема, музейних працівників виникає ряд проблем, пов'язаних із дослідженням археологічних пам'яток. Аналіз вітчизняного та закордонного досвіду свідчить про те, що основні передумови збереження археологічних культур України можуть бути створені лише у наслідок комплексного вирішення проблематики

сучасного їх дослідження і використання.

Однією із них є так звана „чорна археологія”, але, як відомо, ця проблема не є суто українською. Просто в нас вона має більш варварський вигляд унаслідок практично повної байдужності до неї з боку державних органів.

Чорні археологи не мають уявлення про важливість контексту будь-якої знахідки, без чого навіть унікальні речі втрачають свою наукову, історичну цінність.³

Слід зауважити, чорна археологія надзвичайно структурована: у ній є аматори, які шукають старожитності задля власного задоволення, але й є справжні злочинні групи, які працюють вже винятково під замовлення заможних колекціонерів. Наскільки мені відомо, територію України давно поділено між такими організованими кланами, які методично й цілеспрямовано займаються пошуками. На жаль, часто вони набагато краще оснащені за самих археологів: у них є автомобілі, тому вони діють наїздами, більшість із них обзавелися потужними металошукачами, за допомогою яких витягують із землі те, що їх найбільше цікавить, а решту просто викидають. До речі, є серед них і багато професійних істориків, або принаймні людей, які колись працювали у археологічних експедиціях, тому достатньо добре обізнаних зі специфікою археологічних пошуків. А потім щосуботи і неділі вони збираються у Києві, де продають свої знахідки.⁴

В нашій державі збір підйомних матеріалів, особливо за допомогою метало детекторів, вважається кримінальним злочином і передбачає тюремне ув'язнення від 3 до 5 років. Ще одна особливість археологічної спадщини – неповторність кожного археологічного об'єкту. Основним методом дослідження археологічних пам'яток, є розкопки, результат яких передбачити неможливо. Цінність знахідок часто носить не лише науковий, а й матеріальний характер, що й приваблює до них, так званих «чорних» археологів.⁵ Тому неможливість відтворення і неповторність кожної пам'ятки об'єктивно створює суттєвий «внутрішній конфлікт»: основний метод дослідження, який у нас застосовується – розкопки, є руйнівним. В результаті, під час дослідження

знищується і сам його об'єкт – пам'ятка. При цьому об'єктивна перевірка одержаного результату стає неможливою. Важливо і те, що користувачі або власники земельних ділянок ніяк не зацікавлені у виконанні охоронного законодавства, щодо археології і не несуть відповідальності за його порушення.

Знаючи реальну вартість археологічних пам'яток і маючи ефективне законодавство, правоохоронні органи повинні запрацювати на повну потужність. А щодо методів, то є, наприклад, дуже простий спосіб боротися з металошукачами грабіжників. У Румунії стародавні городища посипали алюмінієвою стружкою. Досить кількох стружок на квадратний метр, і археологічному грабіжнику не допоможе жоден металошукач. Адже він фіксує кожний шматок металу, а перевірити геть усе, звісно, ні в кого сил не стане.⁶

На жаль, за останні роки Україна перетворилася на міжнародний центр „чорної” археології, тому вкрай важливо, аби на найвищому рівні було відкрито чітку й конкретну позицію щодо стану справ. Із першої, сама собою випливає друга проблема – незаконний вивіз пам'яток археології за кордон. Логічно, що з рук „чорних археологів” знахідка попадає не до рук кваліфікованого дослідника чи до фондів музею, а найчастіше в приватні колекції, нерідко – за кордон.

Цікаво, що закон „Про музеї і музейну справу” допускає існування музеїв всіх форм власності, в тому числі і приватних, але забороняє збереження археологічних колекцій громадськими музеями і приватними особами. Власниками археологічних колекцій можуть бути лише державні установи. Результатом цього стає невизначеність статусу колекціонерів, зникнення колекцій, формування підпільного ринку антикваріату, контрабандний вивіз предметів старовини за кордон, оскільки, крім історичної цінності археологічні знахідки мають ще й матеріальну ціну. Наприклад, вартість звичайного бронзового вістря стріли на базарі становить від 5 до 7 доларів, що ж тоді казати про інші, рідкісні та унікальні знахідки, які могли б стати цінним надбанням кожного українського музею. Про характер і обсяги археологічного бізнесу в Україні можна було скласти уявлення на виставці колекції підприємця С. Платонова, організованій акціонерним товариством «Петроімпекс» та

акціонерним банком «Олімпійська Україна» 1999 р. у приміщенні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. На ній було представлено близько 500 різноманітних предметів з археологічних грабіжницьких розкопок, переважно з золота та срібла. Ціла експозиція солідного європейського музею! Там були представлені предмети ювелірного мистецтва епохи бронзи, скіфів, сарматів і давньоруської історії. Слава Богу, що всі ці цінності Платонов викупив у перекупників, а потім передав їх у музеї України, завдяки чому вони й не „потрапили” за кордон, але Платонов один, а „чорною археологією” і перепродажем займаються сотні, якщо не тисячі.⁷

Отже, чорна археологія – проблема загальна. Вона була, є й буде, допоки існуватимуть скарби, допоки залишиться недослідженим хоча б один курган. Поки є попит на історико-культурні цінності, знайдуться й люди, котрі цей попит задовольнятимуть.⁸

Найбільше засмучує те, що останній час кількість антикварних магазинів, як в Луцьку, так і в Україні помітно збільшилася. Цей факт, свідчить – престижно бути власником не лише приватних зібрань живопису, рідкісних книг, старовинних меблів, а й археологічних пам’яток: знарядь праці, побутових речей, зброї, звісно прикрас. Негативним проявом глобалізації є і поява вільного зовнішнього ринку на археологічні раритети з України. Сталося, це внаслідок того, що багато років наша територія була практично закритою для іноземних колекціонерів. Знахідки з теренів України потрапляли на Захід надзвичайно рідко, що вкрай підсилювало інтерес до них, і підвищувало вартість цих предметів серед колекціонерів. До того ж цивілізовані країни на багато раніше за нас зрозуміли, що таке археологічна спадщина і як до неї потрібно ставитися. Тому, як вихід із ситуації, вони запровадили колекціонування археології «місцевого» походження, до якої зараховують і здобутки наших археологічних культур. Відомо, що у Європі значно зменшений обсяг легальних археологічних розкопок. На вимоги Європейської конвенції з охорони археологічної спадщини було встановлено інформувати компетентні органи про будь-які надходження, щодо яких є підозра, що вони

походять з нелегальних розкопок або приховані під час офіційних розкопок. А музеї не повинні поповнювати свої фонди нелегальними або краденими археологічними предметами.

Ситуацію на ринку антикваріату можна побачити з пропозицій міжнародних аукціонів, які досить чітко відбивають загальну тенденцію і попит. Зокрема, в діапазоні пропозицій переважають предмети античні грецької та римської цивілізацій, які були поширені по Середземномор'ї та Північному Причорномор'ї.⁹ Частина цих знахідок має українське походження, перш за все із Криму, де археологічні старожитності мають певні специфічні риси, або зі скіфських курганів. В той час, практично немає знахідок, пов'язаних із археологією Центральної або Північної Європи.

Особливість психології колекціонерів - здобути бажане за будь-яку ціну або ж вкласти капітал у придбання, яке не девальвується згодом. Чорний ринок працює на дуже великих обертах, вимиваючи з України археологічні матеріали. Багато речей вивозять дипломатичними каналами. Очевидно, дорогі речі крадуть на замовлення – тоді є гарантія їхнього збуту.¹⁰

Відомо, що наше законодавство передбачає, що рухомі археологічні предмети є власністю держави. Проте багато юридичних нюансів ще й досі не врегульовано. Так спірним є питання, про перевірку антикварних магазинів, різних клубів та ринку колекціонерів. Не так багато років тому, дозвіл на вивезення антикваріату можна було отримати лише в підпорядкованих міським управлінням культури висококваліфікованих експертів таких міст як Київ, Ужгород, Одеса й Львів. За минулі роки контроль за переміщенням культурних цінностей через український держкордон пережив, як прийнято вважати, „глибоку демократизацію”. Іншими словами, якщо хтось хотів неодмінно щось вивезти з нашої країни – йому це цілком вдавалося. Причому не контрабандно, у схованках, а цілком інтелігентно, із дозволами й усіма належними печатками. 1992 року, коли чимало з того, що нині вже знаходиться за рубежем, ще можна було зберегти для країни, адже Кабмін України ухвалив постанову про створення Державного реєстру національного культурного надбання.

Досі робота над реєстром перебуває в початковій стадії, що полегшує процедуру безповоротного вивезення за кордон предметів давнини, серед яких і матеріали археології. Вже сьогодні ті самі музейні хранителі хапаються за голову: до реєстру від самого початку передбачається вносити лише «унікальні» речі. Тоді як у тій же таки археології в процесі встановлення цінності нових знахідок використовується принцип аналогій із уже відомими науці зразками. Навіть використання терміна „рідкісні”, вважають фахівці, могло б стати основою для збагачення музейних експозицій, державних колекцій, для збереження приватних колекцій. Прийнятий 1999 року Закон України „Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”, описуючи процедури переміщення раритетів через кордон, практично не передбачає контроль над цим процесом, зокрема, не визначає, хто ж має „контролювати контролерів”. Досі не визначено умови оплати праці мистецтвознавців-контролерів. Вимагаючи проведення експертизи й оцінку культурних цінностей від територіальних органів Держслужби контролю, їх не забезпечили довідниками, каталогами. Не визначено перелік організацій, уповноважених здійснювати державну експертизу предметів побуту, зброї, прикрас, які нерідко трапляються в багажі контрабандистів. На їх замовлення здійснюються крадіжки з музеїв і приватних колекцій. За даними МВС України, лише протягом 2000 року злочинці викрали майже 500 унікальних музейних експонатів.

Статистика засвідчує: розкривається тільки кожен другий такий злочин. Після крадіжки неможливо знайти фото зображення пропажі – таких каталогів просто немає, особливо якщо йдеться про запасники музеїв, віддалених від столиці. Більшість вилучень контрабандних речей на кордоні здійснюється в результаті тривалих підготовчих заходів, реалізованих у взаємодії з міліцією, митною та прикордонними службами. Проте досить часто багатоходові оперативні розробки ніби зависають у повітрі, не маючи можливості обіпертися ні на належну законодавчу базу, ні на необхідну адміністративну систему контролю над вивезенням вітчизняної спадщини за кордон, ані на усвідомлення

важливості питання владними структурами. Аргумент – пам'ятник не внесено до реєстру археологічних пам'ятників, не встановлено охоронний знак, бо грабіжницькі розкопки велися поза зоною, визначеною цим документом, тощо. Провокує контрабандистів і відсутність централізованих відомостей про музейні колекції, особливо про запасники, немає банку даних археологічних пам'яток. А тим часом, поки ми не вміємо оцінити те що в нас є, у країнах Заходу в ціні воно зростає. Тому сьогодні в залах експонується менше 5% музейного фонду України. Безумовним є те, що наші музеї потребують коштів. Мова йде навіть не про стан приміщень музеїв, а про постійний брак охорони, за якого експонати (вже з основних колекцій) часто стають предметом крадіжок.

Говорячи про музейних працівників, дослідників археологів потрібно зауважити, що який би не був сильний ентузіазм, він нездатний замінити техніку, без якої пошукові роботи вкрай неефективні. Тому доводиться працювати вручну, використовуючи замість скреперів і бульдозерів звичайні лопати. Це називається розкопками охоронного характеру. Простіше кажучи, дослідження ведуть переважно на об'єктах берегової лінії, які із року в рік активно руйнує природна стихія.

Водночас, і про це добре знають працівники галузі охорони культурної спадщини та історичного середовища про те, що Україна щороку втрачає кільканадцять справжніх пам'яток – немає грошей, не кажучи вже про наукові дослідження.¹¹ Не є секретом і те, що українські музеї сьогодні не можуть знайти гроші навіть на елементарні господарські потреби, не кажучи вже про придбання цінних експонатів. Та варто лише дозволити, і всі наші скарби сплинуть за кордон, оскільки там за них запропонують справжню ціну. Що ж, частину знахідок справді чекає доля „емігрантів”. В принципі, виходячи з інтересів науки, місце збереження знахідки (чи то музей, чи країна) значення не має. Набагато важливішим є те, що дістануть в спадок наші нащадки. Тож необхідно вжити термінових заходів до зміцнення матеріально-технічної бази, створення умов для збереження пам'яток археологічних культур музейного

фонду. Потребує ремонту, оновлення реставраційне обладнання, поліпшення – стан забезпечення музейних закладів реставраційними матеріалами та інструментами, сучасною охороною та протипожежною сигналізацією.

В Україні більшість археологів-дослідників працює в різних державних установах, серед яких Інститут археології НАНУ, кафедри університетів, органи охорони пам'яток, музеї, заповідники і т.д. Часто їх професійні інтереси не співпадають з інтересами адміністрації. І в цьому конфлікті інтересів страждає в більшості випадків археолог-дослідник. Для досягнення результатів в науковому дослідженні для науковця необхідна самостійність, в тому числі і фінансова, адже він несе відповідальність за результати своєї діяльності. За 14 років незалежності України не було проведено жодної всеукраїнської археологічної конференції. Разом із тим регулярно регіональні конференції, які проводив інститут українознавства ім. І.Крип'якевича у Львові, Харківський університет, Судакський, Херсонський музеї-заповідники і „Софія Київська,” демонструють необхідність посилення інформаційного спілкування між дослідниками на теренах України. На жаль, „Археологічні відкриття в Україні”, які видає Інститут археології малоефективні, залишають бажати кращого.

Варто також наголосити, що наші музеї не підготовлені до прийому масового європейського глядача з-за кордону, який відвідує музей із пізнавального інтересу. Не згадуючи місцеві музеї, можна назвати престижний Київський історичний музей, який не забезпечений навіть англomовним етикетажем, електронним персональним гідом, користуючись підказками якого відвідувач самостійно та вільно може зорієнтуватись в експозиціях наших музеїв.

Музей поєднує містками історичної пам'яті невичерпні знання і духовні багатства, довершені зразки матеріальної культури. Цінним є те, що музейні експонати надзвичайно дієво впливають на формування особистості, прилучають громадян до надбань національної та світової історико-культурної спадщини. Тому на сучасному етапі музеї повинні стати “відкритими”, багатоцільовими осередками культури, науки, освіти та виховання відповідно

до світових тенденцій розвитку музейної справи.

Держава повинна усвідомлювати факт, що археологічні пам'ятки є часткою нашої історії, частиною нашої культурної спадщини. Варто передбачати відповідальність за збереження пам'яток археології для нащадків. Ось, що є актуальним науковим і громадським обов'язком і для нашої молоді країни.

Правдою є факт, що більшість музеїв неохоче займаються адаптацією археологічних матеріалів до рівня сприйняття різних глядачів, особливо одноразових (тобто туристів). Та якщо музейні працівники хочуть вижити в умовах сучасної конкуренції із західними колегами, вони повинні за допомоги держави підвищувати життєдіяльність музейних закладів шляхом організації комплексу заходів з покращення в них рівня менеджменту, маркетингу, в т.ч. виявленню додаткових послуг, які вони можуть організовувати для залучення нових джерел надходжень, організацій нових напрямків діяльності та підвищенню якості обслуговування відвідувачів.

Наша земля зберігає багато таємниць, про які ми не маємо ані найменшого уявлення. З одного боку, етичні міркування перешкоджають розкопуванню курганів і могильників. І, звісно, варварство, руйнування археологічних пам'яток неприпустимі. З іншого боку, прагнення звести до мінімуму наукові втрати, прогалини в наших знаннях про минуле української землі вимагає усе витягнути й вивчити. В ідеалі це, очевидно, недосяжно, але прагнути треба. Визнаємо, що річ, яка століттями зберігається під землею, перебуває в явно неналежних умовах: псується, гниє, перетворюється на потерть, окислюється. Знайти її, очистити, відреставрувати, законсервувати — не зробити це — припуститися непростимої халатності щодо нашої історії.¹²

Саме музеї відіграють важливу роль у збереженні і пропагуванні традиційної культури народу. За збереженнями елементів традиційної культури можна судити про те, як народ цінить своє минуле, надає ваги традиційності, яке коріння цього народу. Збережені пам'ятки традиційної культури є найціннішим джерелом, вони несуть у собі відбиток об'єктивних умов

побутування. Збереження пам'яток традиційної культури є свідченням свідомості народу, його культурно-історичних відчуттів.¹³

Джерела та література

1. Петрашенко В.О. Актуальні проблеми сучасного дослідження і збереження археологічної спадщини // Восточноевропейский археологический журнал. – 2002. – 18 сент.
2. Кучинко М.М. Археологія Волині. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 202с. – С.12.
3. Юрій Олійник. Не стріляйте в археологів // Дзеркало тижня . – 2003. – 27 верес.
4. Півоваров С. Археологія чимось схожа на криміналістику, ось лише детективи по знайденим решткам відтворюють картину злочину, а археологи - минуле людства // Львівська газета. – 2004. – 29 лип.
5. Толочко П.П. Пристрасті навколо проекту закону „Про охорону археологічної спадщини” // Дзеркало тижня. – 2003. – 13 трав.
6. Олійник Ю. Вказана праця.
7. Метьюлкін М. Археологія «чорна» чи „біла” // Дзеркало тижня. - 2002. -22 черв.
8. Бажал А. Спадщина без прописки: варіант ч/б // Дзеркало тижня. - 2003. – 1 берез.
9. Толочко П.П. Вказана праця.
10. Мельник О. Крадії та покровителі // Універсам. – 2006. - 10 лют.
11. Логвин Н. Реставраційний „вибір” і марнотратство злидаря // Пам'ятки України №5, листопад 1991, ”Радянська Україна. Київ, 64с. – С.50.
12. Бажал А. Вказана праця.
13. Півоваров С. Вказана праця.